

MÔI TRƯỜNG - SINH THÁI**CÂY SỪA Ở HUẾ VÀ CÁC LOÀI SỪA Ở VIỆT NAM****Đỗ Xuân Cẩm*****1. SỪA - loài cây gỗ rừng thời sự**

Vào khoảng thời gian từ 2006 đến 2010 làn sóng săn lùng gỗ Sừa rộ lên khắp đất miền Trung. Giá cả leo thang một cách kinh khủng. Những lúc sốt hàng, giá cả không còn được tính theo đơn vị khối như bao loại gỗ quý hiếm khác mà được tính bằng cân (kg) và hiện nay giá trên đầu mỗi cân gỗ Sừa đã lên đến hàng trăm triệu.

Đây không phải là làn sóng mới, mà chỉ là sự nối tiếp của một hiện tượng từng xảy ra nhiều năm tháng trước đó. Vào những năm trước 2006, Quảng Bình là địa bàn nóng của việc khai thác, vận chuyển trái phép gỗ Huê, tức gỗ Sừa theo cách gọi hồi ấy. Lực lượng kiểm lâm sở tại đã xử lý nhiều vụ như sau:

Năm	Hạt Kiểm lâm						Chi cục Kiểm lâm tỉnh ⁴	
	Phong Nha ¹		Bố Trạch ²		Quảng Ninh ³			
	Số vụ	SL (m ³)	Số vụ	SL (m ³)	Số vụ	SL (m ³)	Số vụ	SL (m ³)
1997	-	-	4	2,75	9	7,49	15	21,14
1998	21	3,90	3	2,10	2	1,51	6	5,78
1999	27	5,32	3	2,29	1	1,11	5	2,73
2000	25	4,50	9	3,29	0	0	5	5,32
2001	24	4,03	8	3,66	0	0	4	8,25
2002	31	5,30	8	2,29	0	0	5	7,34
2003	33	5,99	13	9,67	12	6,43	4	6,75
2004	41	11,08	17	6,35	7	2,94	9	37,54
Tổng	202	40.12	65	32.40	31	19.48	53	94.85

Nguồn: 1. Phòng Pháp chế, Hạt Kiểm lâm Phong Nha, 2005
 2. Phòng Pháp chế, Hạt Kiểm lâm Bố Trạch, 2005
 3. Phòng Pháp chế, Hạt Kiểm lâm Quảng Ninh, 2005
 4. Phòng Pháp chế-Thanh tra, Chi cục Kiểm lâm tỉnh Quảng Bình, 2005

Sau những đợt truy lùng, thu mua gỗ Sừa rầm rộ ở miền Trung từ năm 2006, nạn chặt trộm cây Sừa bắt đầu xuất hiện ngay ở các đô thị có những cây Sừa cảnh quan đứng tuổi mà điển hình là ngay giữa thủ đô Hà Nội, chuyện những cây Sừa cổ thụ bị chặt trộm đã gây bức xúc trong dư luận cả nước. Ngay ở Thừa Thiên Huế, một cây Sừa ở đường Nguyễn Tất Thành, thị xã Hương Thủy cũng bị kẻ gian chặt trộm, và có lẽ sau khi chặt đã phát hiện được Sừa còn nhỏ tuổi, gỗ lõi còn nhỏ quá, nên sau đó không tiếp tục nữa.

Cơn sốt gỗ Sừa trên khắp cả nước đã tạo ra bao hệ lụy về môi trường sinh thái, về bảo tồn đa dạng sinh học... và cả về kinh tế-xã hội. Hệ lụy kinh tế-xã hội tuy chưa rộng lớn nhưng cũng đáng để suy ngẫm, đó là chuyện nhiều nông dân đã đầu tư công của vào việc trồng rừng Sừa với hy vọng sau một thời gian

* Cựu giảng viên Trường Đại học Nông Lâm Huế.

diện tích rừng của mình sẽ mang lại những nguồn thu kếp sù. Từ đó, nhiều người đã sẵn lòng hạt giống, giành nhau tận thu quả bất kỳ ở đâu có cây Sưa, lắm trường hợp thu quả còn non vì sợ người khác thu trước. Mỗi cây Sưa con có chiều cao khoảng 30cm vào thời điểm cao trào có nơi treo giá lên tới 40-50 ngàn đồng. Nhưng rồi đây những vườn Sưa của nông dân đến tuổi khai thác liệu chuyện mua bán gỗ Sưa có còn đắt giá như hiện nay không, và nếu có thì con đường thương mại chính thống sẽ thế nào, hay cuối cùng gỗ Sưa sẽ cùng chung số phận với bao loại cây rừng rậm rạp tiếng xào xáo nổi trôi một thời, một vài người bán được, kéo theo hàng ngàn người đầu tư công của rồi mãi mãi để treo. Một hệ lụy nữa cũng đáng nói đó là hệ lụy về cảnh quan đô thị, Hà Nội rồi Ninh Bình... và gần đây là Buôn Ma Thuột là những thành phố đã phải khoác áo giáp bảo vệ cho Sưa, mà có nơi dùng cả vật liệu bê tông thô kệch gây phản cảm cho cảnh quan đô thị.

2. Cây Sưa ở Thừa Thiên Huế

Trước năm 2006, hoạt động mua bán, khai thác trái phép gỗ Sưa đã xảy ra ở huyện Nam Đông nhiều năm liền, nhưng âm ỉ, không gây tiếng vang, nên đã luôn lách được sự kiểm soát của các lực lượng chức năng. Nhưng đến tháng 9 năm 2006, làn sóng mua bán bùng phát, Chi cục Kiểm lâm Thừa Thiên Huế đã vào cuộc sau khi Hạt Kiểm lâm Nam Đông chặn bắt, thu giữ và xử lý các xe hàng vận chuyển trái phép. Khi được Chi cục Kiểm lâm Thừa Thiên Huế mời lên Nam Đông để giám định, chúng tôi đã chứng kiến cảnh người dân địa phương lục lọi, rà soát hết thảy những khúc gỗ, lẻ gỗ... từ cái cột đến cái chân đế nhà sàn, từ cái cọc hàng rào đến tấm ván bắc ngang qua con khe nhỏ đã ủ màu với thời gian..., tất cả đều bị vật thử, nếu đúng gỗ Sưa thì lập tức tìm một loại gỗ bất kỳ gì đó thay thế để có một sản phẩm bán cho gian thương.

Khi khảo sát lô hàng bị giam giữ, chúng tôi phát hiện không chỉ gỗ Sưa mà còn lẫn lộn cả gỗ một vài loài cây rừng khác có màu sắc và vân gỗ tương tự, như gỗ Giáng hương chẳng hạn, thậm chí có cả những khúc gỗ Sơn huyết. Qua đó cũng đủ thấy gian thương mua vội mà không cần kiểm định, vì họ mua giá hời rồi, một cân gỗ Sưa đưa được ra đến Hà Nội đã lãi gấp cả chục lần, thậm chí vài chục lần, chuyện lẫn gỗ khác sau này loại đi cũng không sao, đó là chưa kể nhờ đó mà có thể đánh lừa lực lượng chức năng khi vận chuyển.

Sưa Bắc Bộ trên đường Lê Quý Đôn, thành phố Huế.

Sau khi khai thác ở Nam Đông, gian thương chuyển vùng hoạt động, đưa làn sóng săn lùng, thu mua ồ ạt vào các huyện miền núi Quảng Nam, rồi lan dần vào tận Tây Nguyên.

Trước năm 2004, Trung tâm Công viên Cây xanh Huế đã nhập hạt giống Sưa từ Hà Nội về và đến năm 2004 đã đưa trồng hàng loạt trên vỉa hè các đường Nguyễn Đình Chiểu, Lê Quý Đôn, Nguyễn Tất Thành... Lúc đó, chính cơ quan chủ quản

cũng chưa biết được đó là loài cây quý hiếm, mà chỉ biết đó là cây xanh đẹp mà cần đưa trồng để vừa tôn tạo cảnh quan vừa đa dạng hóa chủng loại cho hệ thống cây xanh thành Huế. Nhưng đến những năm 2008-2009, sau khi xảy ra vụ việc ở Nam Đông, những loạt quả bói của các hàng Sưa trên đường phố Huế cũng bị tước sạch trước khi đủ độ chín.

Gần đây, cơn sốt trồng Sưa lắng dịu dần bởi nhiều lý do, nên chẳng ai quan tâm thu hạt giống nữa, các hàng Sưa trên vỉa hè, kể cả hai cây to lớn trong khuôn viên Kho bạc Thừa Thiên Huế dày đặc quả khô, cũng chỉ chờ ngày rụng mà thôi.

3. Các loài sưa ở Việt Nam

Thế đấy, một loài cây gỗ rừng được gọi là quý hiếm, nhưng chẳng ai biết chắc chắn là gỗ của nó được xuất đi cho người ta làm việc gì mà giá cả đắt hơn vàng. Điều còn lại là từ đó, cái tên Sưa bắt đầu được bàn luận đầy đó. Nhiều người ngồi chuyện trò với nhau từng nêu câu hỏi “Sưa là cây gì mà ghê thế?”

Gần đây, trên nhiều trang báo điện tử, nhiều trang ảnh trên mạng tung ra những tấm hình của một loài cây giữa lòng thành phố Hà Nội, đến mùa phát dục khoe sắc trắng rợp chân trời. Nhiều tác giả ảnh đã chú thích là “Hoa Sưa Hà Nội”, nhưng thật ra đó là cây Thàn mát. Ở Huế, khi đưa trồng Sưa trên các tuyến đường vừa nói, có lẽ đơn vị quản lý cũng không ngờ, trong số hàng trăm cây giống lại lẫn khá nhiều cây Thàn mát, sau đó chúng tôi đã phát hiện thấy rõ, vì bộ lá của hai loài rất khác nhau. Mấy năm gần đây, đến mùa ra hoa, Sưa và Thàn mát đã tự lộ nguyên hình: hoa Sưa màu vàng xanh, hoa Thàn mát màu trắng và lớn gấp bội.

Hoa Sưa Bắc Bộ

Hoa Thàn mát

Quả Thàn mát

Quả Sưa Bắc Bộ

Phân biệt hoa và quả
cây Sưa Bắc Bộ và cây Thàn mát

Để bạn đọc biết rõ tại sao lại có chuyện “Đem râu ông nọ cắm cằm bà kia” chung quanh cây Sưa, chúng tôi xin điểm qua các loài sưa ở Việt Nam và lịch sử của tên gọi đó.

3.1. Sưa Bắc Bộ

Vỏ và lõi gỗ Sưa Bắc Bộ

Như đã nêu, từ những năm đầu của thập niên 2000, ở Quảng Bình đã bắt đầu có hiện tượng khai thác trái phép, vận chuyển và mua bán lén lút gỗ Sưa, nhưng dưới tên gọi là Huê. Vào thời điểm đó, cán bộ kiểm lâm Quảng Bình xử lý các vụ việc đều gọi tên cây là Huê mộc và tên sản phẩm là gỗ Huê. Mãi về sau, khoảng những năm 2005-2006, Huê mộc mới được xác định là Sưa thuộc họ Đậu - Fabaceae, và để phân biệt với nhiều loài Sưa theo cách gọi khác của nhiều vùng miền, nó được gọi theo tên khoa học là Sưa Bắc Bộ, vì tên khoa học là

Dalbergia tonkinensis Prain.

Độc bình làm từ gỗ Sưa Bắc Bộ

Sưa còn có tên là Sưa đỏ, Huê mộc vàng (Bắc Bộ), Huê mộc (Quảng Bình), Trắc thối, Huỳnh đàn (Nam Trung Bộ và Tây Nguyên), người Trung Quốc thì gọi là Việt Nam Hoàng đàn (越南黄檀/Yue Nan huang tan)... Cây phân bố rải rác ở các khu rừng ẩm thường xanh mưa mùa nhiệt đới, từ Tây Nguyên ra tới Tây Bắc, tập trung nhất là ở Phong Nha-Kẻ Bàng (Quảng Bình).

Đây là một loài cây gỗ rừng quý hiếm được ghi ở nhóm IA trong danh mục đính kèm của Nghị định 48/2002/NĐ-CP ngày 22 tháng 4 năm 2002; và sau này là Nghị định 32 /2006/NĐ-CP ngày 30 tháng 3 năm 2006 về quản lý, bảo vệ các loài động, thực vật quý hiếm. Nó cũng được ghi ở *Sách Đỏ Việt Nam*, phần Thực vật, năm 1996 và mới đây năm 2008, ở tình trạng V (Vulnerable: Sẽ nguy cấp). Ngoài ra, trong Danh sách Đỏ các loài bị đe dọa của IUCN

năm 2011 và 2012 (IUCN Red List of Threatened Species) nó cũng được xếp ở cấp V.

3.2. Sưa phố

Thật ra, Sưa là loài cây khá quen thuộc với người Hà Nội từ nhiều năm trước đó, bởi nó là loài cây được trồng khá phổ biến ở nhiều đường phố, công viên, các điểm di tích văn hóa, lịch sử... ở cả nội thành và ngoại thành từ rất lâu, đến nay nhiều cây đã ở tuổi cổ thụ. Một thời rất dài, nó chỉ có ý nghĩa là cây che bóng và tôn tạo cảnh quan, người Hà Nội cũng từng nhầm lẫn nó với cây Thần mát (*Millettia ichthyotona* Drake). Du khách phương xa đến Hà Nội

vào mùa Thàn mát trở hoa thường rất hứng thú ngắm nhìn và săn ảnh những vòm cây trắng xóa, được người Hà Nội giới thiệu đó là Sưa, rồi tung lên mạng biết bao ảnh đẹp được ghi chú là Sưa Hà Nội. Chính vì sự nhầm lẫn đó, những năm gần đây cơ quan quản lý cây xanh Hà Nội đã đóng băng tên cho Sưa là Sưa đỏ và cho Thàn mát là Sưa trắng. Về giác độ khoa học thì việc gọi Sưa trắng là không nên chút nào.

Nhiều thành phố ở Bắc Bộ và Trung Bộ cũng từng dẫn giống Sưa từ Hà Nội về trồng làm cây xanh đường phố, công viên và vẫn có sự đánh đồng giữa hai loài Sưa và Thàn mát. Huế là một ví dụ điển hình. Vào khoảng năm 2004, Trung tâm Công viên Cây xanh Huế đã triển khai trồng trên một số tuyến đường (Nguyễn Đình Chiểu, Lê Quý Đôn, Nguyễn Tất Thành...) và đến bây giờ trên các tuyến đường ấy vẫn có sự đan xen của Sưa và Thàn mát.

3.3. Sưa vườn

Theo sự hiểu biết của chúng tôi thì trên cả nước không nơi nào có sự hiện hữu của loài Sưa vườn như ở Quảng Nam. Đây là một loài độc đáo chưa được ghi vào danh lục thực vật Việt Nam, chưa từng xuất hiện trong các tài liệu chính thống về hệ thực vật Việt Nam như *Cây cỏ Việt Nam* (Phạm Hoàng Hộ, 1991), *Cây gỗ Việt Nam* (Trần Hợp, 2002), *Danh lục các loài thực vật Việt Nam* (Trung tâm Nghiên cứu Tài nguyên và Môi trường - Đại học Quốc gia Hà Nội và Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật - Trung tâm Khoa học Tự nhiên và Công nghệ Quốc gia, 2003), *Sách Đỏ Việt Nam* (Bộ Khoa học và Công nghệ, 2008)...

Giáng hương cầu gai ở Quảng Nam nở hoa

Sưa vườn là cách gọi của người Quảng Nam, nhưng thật ra nó là một loài không cùng chi với Sưa, qua nghiên cứu chúng tôi xác định được tên khoa học của nó là *Pterocarpus echinatus* Pers., và chúng tôi gọi tên tiếng Việt là “Giáng hương cầu gai”. Đây là loài có quan hệ rất gần gũi với Giáng hương Ấn, chỉ khác ở chỗ vỏ quả có nhiều lông gai. Nó cũng có dạng lá kép, hoa vàng như Giáng hương (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) và Giáng hương Ấn (*Pterocarpus indicus* Willd.), vì thế có người đã đặt cho nó cái tên khác nữa là Sưa hoa vàng.

Qua tìm hiểu, chúng tôi biết rằng ngày trước cây chỉ xuất hiện ở một vài nơi trên đất công với tên gọi là Sưa, từ khi người dân chặt nhánh làm choái cho cây leo nông nghiệp trong vườn nhà, cây Sưa này bén rễ tái sinh thành cây mới thì tên “Sưa vườn” bắt đầu xuất hiện.

Lá và nụ hoa cây Giáng hương cầu gai

Quả cây Giáng hương cầu gai

Tuy thế, những thợ mộc kinh nghiệm thì gọi nó là “Hương vườn” vì cho rằng gỗ của nó rất giống gỗ cây Giáng hương. Ngày nay, đến Quảng Nam, đi từ thành phố Tam Kỳ lên huyện Tiên Phước, chúng ta sẽ bắt gặp rất nhiều điểm trồng cây Sưa vườn này.

Giáng hương cầu gai (Sưa vườn) là loài cây gỗ quý đa chức năng. Có thể sử dụng nó làm nguyên liệu trồng rừng (gỗ tốt), trồng tôn tạo cảnh quan (lá, hoa đẹp, che bóng tốt), trồng phòng hộ (cành nhánh dẻo ít gãy, cây có bộ rễ khỏe, kể cả khi giâm cành nên ít đổ ngã khi gặp gió bão). Cây tái sinh hạt tốt, tái sinh cành khỏe. Có thể nhân giống bằng cành lớn (cao 2-3m, đường kính 8-10cm).

Nguồn gốc của Giáng hương cầu gai cũng là bài toán chưa có lời giải. Sự hiện hữu cục bộ của nó ở thành phố Tam Kỳ và một vài xã của huyện Tiên Phước, Quảng Nam đã khiến chúng tôi nêu lên giả thiết trong thời kỳ Pháp thuộc, người Pháp đã dẫn giống đầu đó ở các nước Đông Nam Á (có thể Campuchia, Thái Lan chẳng hạn) về trồng chung quanh khu quân sự của họ, để rồi sau này người dân Tiên Phước và Tam Kỳ nhân rộng dần lên.

Hiện nay, Giáng hương cầu gai đang là đối tượng lọt vào tầm ngắm của các nhà chơi cây cảnh đồng thời cũng là đối tượng được các tay thương lái lợi dụng để đánh lặn con đen khi vận chuyển gỗ Sưa bằng cách trà trộn gỗ Sưa vườn với gỗ Sưa kèm theo chứng từ gỗ Sưa vườn mà địa phương vô tình cấp cho. Vì thế theo chúng tôi, nên chăng là các nhà khoa học cần vào cuộc để tư vấn cho nhà nước có chủ trương đúng đắn về việc quản lý và bảo tồn loài Giáng hương cầu gai này?

3.4. Các loài Sưa rừng khác

Rõ ràng là để tránh nhầm lẫn trong thông tin khoa học, mỗi lần nêu đến tên cây Sưa, tốt nhất là kèm theo tên khoa học của nó. Trong thực tế đầu phải chỉ có nhầm giữa Sưa Bắc Bộ với Sưa vườn Quảng Nam, mà còn nhiều loài khác trong họ Đậu cũng được gọi là Sưa.

Theo Phạm Hoàng Hộ, 1991, Sưa có tên khoa học là *Dalbergia rimosa* var. *tonkinensis* (Prain) Phamhoang; ngoài ra ở Hà Nam Ninh còn có một loài Sưa hoa trắng tên khoa học là *Dalbergia boniana* Gagn., ở Quảng Ninh,

Hà Nam Ninh, Hà Sơn Bình có loài Sưa Balansa, tên khoa học là *Dalbergia balansae* Prain..

Theo Trung tâm Nghiên cứu Tài nguyên và Môi trường - Đại học Quốc gia Hà Nội và Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật - Trung tâm Khoa học Tự nhiên và Công nghệ Quốc gia, 2003, ngoài loài Sưa Bắc Bộ ra Sưa còn là tên gọi cho loài *Dalbergia assamica* Benth.

Ñ X C

TÀI LIỆU THAM KHẢO CHÍNH

1. Bộ Khoa học, Công nghệ và Môi trường, *Sách Đỏ Việt Nam, Phần Thực vật*, Hà Nội, 1996.
2. Bộ Khoa học và Công nghệ, *Sách Đỏ Việt Nam, Phần Thực vật*, Hà Nội, 2008.
3. Nghị định 48/2002/NĐ-CP ngày 22 tháng 4 năm 2002.
4. Nghị định 32/2006/NĐ-CP ngày 30 tháng 3 năm 2006.
5. Phạm Hoàng Hộ, *Cây cỏ Việt Nam*, tập I, Canada, 1991.
6. PROSEA, *Plant Resources of South-East Asia-Timber trees: Major commercial timbers*, Indonesia, 1994.
7. Trần Hợp, *Cây gỗ Việt Nam*, TP Hồ Chí Minh, 2002.
8. Trung tâm Nghiên cứu Tài nguyên và Môi trường - Đại học Quốc gia Hà Nội và Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật - Trung tâm Khoa học Tự nhiên và Công nghệ Quốc gia, *Danh lục các loài thực vật Việt Nam*, Hà Nội, 2003.
9. IUCN, *The IUCN Red List of Threatened Species* 2011, <http://www.iucnredlist.org/apps/redlist/search>
10. IUCN, *The IUCN Red List of Threatened Species*, <http://www.iucnredlist.org/search?page=77>

TÓM TẮT

Sưa (*Dalbergia tonkinensis* Prain) là một loài cây gỗ rừng quý hiếm thuộc họ Đậu - Fabaceae, phân bố tự nhiên ở các khu rừng ẩm thường xanh mưa mùa nhiệt đới từ Tây Nguyên ra đến Tây Bắc, tập trung nhất ở Phong Nha-Kẻ Bàng, được trồng làm cây bóng mát ở thủ đô Hà Nội từ rất lâu, sau này được nhân rộng ở nhiều thành phố khác, chủ yếu là từ Huế trở ra Bắc. Trong thời gian khoảng chục năm trở lại đây, Sưa được xem là một loài cho gỗ có giá trị vượt bậc, mặc dù chưa ai công bố tác dụng của nó, một số tác dụng được nêu lên ngoài xã hội chỉ có tính đồn thổi, nhưng trên thương trường có lúc giá cả cao ngất ngưỡng (cả trăm triệu/kg). Tuy thế, khi nhắc tới tên Sưa mà không kèm tên khoa học thì lắm trường hợp đã có sự ngộ nhận, bởi với tên Sưa này trong thực tế có ít nhất là 5 loài khác nhau: (1) *Dalbergia tonkinensis* Prain, (2) *Dalbergia boniana* Gagn., (3) *Dalbergia balansae* Prain, (4) *Dalbergia assamica* Benth. và (5) *Pterocarpus echinatus* Pers..

ABSTRACT

DALBERGIA TONKINENSIS PRAIN IN VIETNAM

Sưa - *Dalbergia tonkinensis* Prain is a valuable and rare forest timber which belongs to Fabaceae family. They naturally distribute themselves in humid tropical forests from the Highland to the Northwest of Vietnam, but mostly seen in Phong Nha-Kẻ Bàng and were planted for shade trees in Hà Nội for long time ago. Recently, it has been regarded as a kind of timber which offers great value. Though nobody declares its uses (some of which were only rumoured in the public), its price in the market has reached a dizzy-high level (hundreds of million VN Dong per kilogram). However, mentioning the name of this tree without its scientific identity will possibly result in mistakes, as this name involves at least 5 different species: (1) *Dalbergia tonkinensis* Prain, (2) *Dalbergia boniana* Gagn., (3) *Dalbergia balansae* Prain, (4) *Dalbergia assamica* Benth. and (5) *Pterocarpus echinatus* Pers..